

Második Trianon?

Tanulmányok a párizsi magyar
békeszerződés aláírásának
75. évfordulójára

Szerkesztette
Fülöp Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Második Trianon?

A borítón: Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírja
a magyar békeszerződést Párizsban, 1947. február 10-én.
A fénykép forrása: FÜLÖP Mihály (2008): *A befejezetlen béke.*
A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947).
Budapest, Püski.

Második Trianon?

Tanulmányok
a párizsi magyar békeszerződés
aláírásának 75. évfordulójára

Szerkesztette

Fülöp Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
Budapest, 2022

A tanulmánykötet első kiadása *Az elfelejtett béke –
Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés
életbelépésének 70. évfordulójára* címmel jelent meg
(szerkesztette: Fülöp Mihály, Budapest, Dialóg Campus, 2018).

Szerzők
Baráth Magdolna
Cseh Gergő Bendegúz
Fülöp Mihály
Gyarmati György
Ivánfi Miklós
Kiss Dávid
Lönhárt Tamás
Pákozdi Csaba
Popély Árpád
Szakály Sándor
Szarka László
Vukman Péter
Zseliczky Béla

Szakmai lektor
Gyarmati György

A jegyzeteket szerkesztette, az irodalomjegyzéket
és a névmutatót készítette
Ivánfi Miklós

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta
Timothy Dowling

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Christián László
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Fodor József Péter
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-676-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-677-9 (ePDF)
ISBN 978-963-531-678-6 (ePub)

© A szerzők, 2018, 2022
Szerkesztő © Fülöp Mihály, 2018, 2022
© A kiadó, 2018, 2021

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Bevezető gondolatok</i> (Szakály Sándor)	7
<i>Párizs nem Trianon</i> (Fülöp Mihály)	11
<i>Fülöp Mihály: Az európai békerendezés kezdetei és a magyar béke (1941–1947)</i>	17
<i>Baráth Magdolna: A Szovjetunió és a magyar béke</i>	51
<i>Cseh Gergő Bendegúz: Fegyverszüneti ellenőrzés Közép-Európában: béke-előkészítés vagy térfoglalás?</i>	65
<i>Gyarmati György: Kertész István és a Duna menti „különbéke” víziója</i>	91
<i>Ivánfi Miklós: Az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Tudományos Intézet és a magyar béke-előkészítés</i>	105
<i>Kiss Dávid: Az 1947-es magyar béke-előkészítés az új haderő szervezésének és a határok kialakításának a tükrében</i>	121
<i>Szarka László: Csehszlovákia és a magyar békeszerződés</i>	137
<i>Popély Árpád: A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség (1945–1948)</i>	157
<i>Zseliczky Béla: Sztálin, Beneš és a magyar kérdés</i>	171
<i>Vukman Péter: Jugoszlávia és a magyar béke</i>	195
<i>Lönhárt Tamás: Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében (1942–1947)</i>	211
<i>Pákozdi Csaba: Nemzetközi kisebbségvédelem a párizsi béke árnyékában – illúziók vagy perspektívák?</i>	239
<i>Válogatott bibliográfia</i>	247
<i>Névmutató</i>	253
<i>Dokumentumok</i>	259
<i>Térképek</i>	315
<i>Fényképek</i>	333
<i>A kötet szerzői</i>	351

Bevezető gondolatok

75 esztendeje történt, hogy a magyar állam képviselői 1947. február 10-én aláírták a győztes hatalmak – nagyok és kisebbek – küldötteivel Párizsban a második világháborút Magyarország számára lezáró békeszerződést. Ez gyakorlatilag megismételte az 1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon-palotában aláírt egyezményt. Az utóbbit mi magyarok legtöbbször csak békediktátumnak nevezzük, miközben a Párizsban aláírt békeszerződéssel kapcsolatban ezt a megnevezést csak a legritkább esetben használjuk.

Feltehetjük a kérdést: vajon miért is nem? A válasz lehetne kellően rövid, legalábbis véleményem szerint: Párizsban nemcsak meghallgatták a magyar békedelegációt, de tagjainak lehetőségük nyílt érvelni, próbálkozni és reménykedni. De volt-e valós alapja a reménykedésnek? A történetek ismeretében azt mondhatjuk, hogy igazából nem.

A világháborúból tervezett magyar kiválási/kilépési kísérlet 1944. október 15–16-án látványos kudarcot vallott. A németek támogatásával a hatalmat megszerző Nyilas-keresztes Párt – Hungarista Mozgalom koalíciós partnereivel együtt a végsőkig való kitartást hirdette meg, és meg is tett mindent azért, miközben a háborúból való kilépést/kiválást támogató magyar politikusok és katonák többsége partvonalon kívülre – pontosabban internáló és/vagy koncentrációs táborokba – került.

A szomszédos országok – amelyek létüket, illetve területük jelentős megnövekedését az első világháborút lezáró Párizs környéki békéknek köszönhették – megelőzték Magyarországot a Németország oldaláról való leválásban: közülük Csehszlovákia és Jugoszlávia már 1939-től, illetve 1941-től a későbbi győztesek „szövetségesének” számított, Románia pedig gyorsabban lépett.

Románia 1944 augusztusában ügyesen „oldalt váltott”, Szlovákiáról elhitették a győztesekkel, hogy mint az egykori Csehszlovákia része a Hitler-ellenes koalíció bizalmára érdemes, míg a volt Jugoszláv Királyság romjain létrejött államokkal szemben az „igazi Jugoszláviát” a Joszip Broz Tito vezette partizánmozgalom és népi kormány képviseli.

Magyarország magára maradt. Támogatói, pártfogói nem akadtak a győztesek körében. Szakértői szinten fel-felmerült ugyan egy Magyarország számára a korábbinál kedvezőbb területi rendezés, de azt döntéshozói szinten gyakorlatilag azonnal elvetették. A magyar remények Romániával szemben járhattak volna valamilyen szinten eredménnyel, amelyre az alapot a Szovjetunió és a szövetségesek által Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény azon kitétele ad(hat)ta meg, miszerint Erdély vagy annak nagyobb része Romániát illeti meg. Ez egyébként azt is magában foglalta, hogy Románia kérdésében is a Szovjetuniónak lesz/van/volt döntő szava.

Sztálin nem kívánt engedményeket adni. Tökéletesen azonosult Vjacseszlav Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának 1943. június 7-én a moszkvai brit nagykövethez, Sir A. C. Kerrhez írt levelében megfogalmazottakkal: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyaláztatásokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”

A fenti mondatok ismeretében nem meglepő, hogy a végső remény – mintegy 4000 négyzetkilométernyi terület Magyarországnak ítélése – is elszállt Párizsban. Az amerikai béketervek – amelyek bizonyos mértékben igyekeztek volna az első világháborút lezáró területi rendezések igazságtalan voltán javítani – érdemben szóba sem kerültek. A magyar békeszerződés a szovjet érdekek és elvárások alapján fogalmaztatott meg.

A magyar állam képviselői tudomásul vették a feltételeket, és aláírták a békeszerződést, amely számos téren kedvezőtlenebb volt Magyarországra nézve, mint amelyet a versailles-i Nagy-Trianon-palotában 1920. június 4-én írtak alá.

A magyar békeszerződés 1947. szeptember 15-én lépett életbe, amikor a három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya Moszkvában a ratifikációs okmányokat letétbe helyezte. A Magyar Országgyűlés „a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződést” mint az 1947. évi XVIII. törvénycikket emelte törvényerőre. Ezzel a jogi aktussal Magyarország második világháborús története lezárult, és azt követően helyzete, sorsa évtizedekre megpecsételődött.

Magam úgy vélem, hogy a döntés nem Párizsban született meg. Ott csak véglegesültek a nagyhatalmi elképzelések.

Magyarország és Európa keleti felének, középső területeinek a sorsa már korábban eldőlt. Teherán – Jalta – Potsdam. A három – de ténylegesen csak két – nagyhatalom megállapodott abban, hogy milyen is lesz a világ térképe a háború győzedelmes befejezése után.

Ki-ki a maga érdeke szerint próbálta meggyőzni szövetségeseit, de a legerősebb fél – ebben az európai térségben – Sztálin volt. Rooseveltnél és Churchillnél érdemben csak statisztáltak. Utóbbi még próbált egyezkedni Sztálinnal 1944 őszén Moszkvában, de a sokat emlegetett szalvétadarab (?) vagy papírfecni (?) valóban fecni maradt. A rajta szereplő százalékok eltűntek a béketárgyalások heteiben, hónapjaiban. Kelet- és Közép-Európa országainak sorsa megpecsételődött. Voltak olyan államok, amelyek kaptak bizonyos kárpótlást az elvesztett területeikért – példának okáért Lengyelország –, voltak, amelyek területileg egy kicsit gyarapodtak – Jugoszlávia –, míg mások – Románia, Csehszlovákia, Magyarország – területeket veszítettek, de volt olyan állam is – Bulgária –, amelynek a korábbi területi nyereségéről nem kellett lemondania.

Németország mellett a „vesztesek vesztese” Magyarország lett. Párizsban kőkemény diktátumot kapott, amelyről kevesebbet szölkáltak és írtak, mint Trianonról, és amely oly „természetessé” vált az idők folyamán. Ezzel kapcsolatban senki nem fogalmazta meg, hogy nem kell mindig beszélni róla, de gondolni kell rá. Ezt az elmaradt gondolatot is pótolhatja most ez a kötet, amely tanulmányok segítségével mutatja be a Párizsig vezető utat, és ad képet arról, hogy miként is látták az akkori viszonyokat a szomszéd országokban, miként lett szovjetté az európai béke, és miként nem foglalkozott senki azzal, hogy az adott területek ide-odacsatolásakor mit is gondolnak az ott élők, mit is szeretnének ők. A döntések – mint a történelem során szinte mindig – a győztesek kezében voltak. A győztesek pedig általában csak egy szempontot tartanak fontosnak – a sajátjukét –, szinte soha nem vesznek példát a múltból, és nem gondolnak arra, hogy a veszteseknek is lehet igazsága és minden béke addig állt fenn és meg a történelem folyamán, ameddig az azt aláíró felek között az erőviszonyok nem változtak. Megváltozásaik pedig többnyire háborúkat eredményeztek, amelyeket újabb békekötések követtek, legtöbbször sajnos a tanulságok levonása nélkül.

A második világháború utáni békeszerződések napjainkban is hatályosak. Számos aláíró fél helyzetében ugyan jelentős változás állt be. Határok módosultak, országok estek szét és újak jöttek létre, nagyhatalommá vált az egykori Németország, amellyel a mai napig senki nem írt alá békeszerződést. Egy viszont változatlan maradt: a Magyarország aláírt békeszerződés, legalábbis területi kérdéseket tekintve, mert a szerződés számos pontját már az 1950-es években „áthágta” a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett kommunista Magyarország, igaz, ezt senki nem vetette a szemére. A legfontosabb tény ugyanakkor nem változott. Magyarország megszállt ország maradt, amely állapot alapvetően 1991-ig állt fenn, amikor is a Magyarországon állomásozó szovjet katonai alakulatok elhagyták hazánkat, és a Párizsban megálmódott független, demokratikus Magyarország valóban létrejöhetett. Igaz, a létrejöttére közel négy és fél évtizedet kellett várni.

A most megfogalmazott gondolatok is olvashatók ebben a kötetben, amely a *Második Trianon?* címet viseli, miközben az egész párizsi békerendszerre vonatkozóan a *Befejezetlen béke* alcímet is viselhetné.

A mű a békeszerződés aláírásának és törvénybe iktatásának 75. évfordulójára jelenik meg, *Az elfelejtett béke – Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára* című kötet átdolgozásaként. S miért kell ismét közreadni, az olvasóközönség elé lépni vele? Mert a címben foglalt békét sem szabad elfelejteni, a kötetben olvasható tanulmányok pedig ma is helytállóak. A szerzők – a téma és a korszak legjobb hazai kutatói – alapos tanulmányokban mutatják be a békeszerződéshez vezető utat, a magyar elképzeléseket és a győztesek elgondolásait. Külön teret szentelnek a szomszédos államokban élő magyarokat érintő döntéseknek, továbbá azon személyeknek és intézményeknek, akik és amelyek már a háború éveitől igyekeztek felkészülni az 1943-tól már egyre inkább látható vereség következményeire.

A kötet szerkesztője és egyik tanulmányának szerzője, Fülöp Mihály jól érzékelteti már írása címében is – *Európai béke – vagy pax sovietica?* –, hogy mit is jelentett a párizsi béke Magyarország és a közép-, illetve kelet-európai államok többsége számára. A cím kísértetiesen hasonlít Ullein-Reviczky Antal 1947-ben, Svájcban franciául megjelent könyvének címére: *Guerre allemande, paix russe*, azaz *Német háború, orosz béke*. Magyarország részese volt a német háborúnak és áldozata az orosz (szovjet) békének, amely 75 esztendővel ezelőtt kötött meg, és emelkedett jogerőre 1947 őszén. Amely napjainkig meghatározza Magyarország helyzetét és lehetőségeit, miközben a múltba tekintéseink során megfélekedünk róla. Trianon velünk él – szoktuk mondani. Párizs úgyszintén, csak nem gondolunk rá. Tegyük meg most azt is! Nem kell beszélnünk róla mindig, de gondoljunk reá is! Múltunk megkerülhetetlen része és köszönet Fülöp Mihálynak, Baráth Magdolnának, Cseh Gergő Bendegúznak, Gyarmati Györgynek, Ivánfi Miklósnak, Kiss Dávidnak, Szarka Lászlónak, Popély Árpádnak, Zseliczky Bélának, Vukman Péternek, Lönhárt Tamásnak és Pákozdi Csabának, hogy a feledés homályából elővették ezt a történetet, és reményeim szerint „becsempészik” azt a magyar közgondolkodásba, mert elfelejteni ezt sem szabad!

Szakály Sándor

Párizs nem Trianon

Gyöngyösi János magyar külügyminiszter, illetve a többi legyőzött, Olaszország, Románia, Bulgária és Finnország képviselői Párizsban, a Quai d'Orsay óratermében (Salle de l'Horloge), 1947. február 10-én írták alá országaik – a némethez képest „másodrendűnek” tekintett – békeszerződését. A magyar társadalom kollektív emlékezetéből kihullott a második világháborút lezáró európai békerendezés. A hazai közgondolkodásban mérhetetlenül kisebb szerep jut az 1947-es párizsi magyar békeszerződésnek, mint 1920-as trianoni előképének, holott a párizsi békeszerződés felülírta a trianonit, sőt az 1947-es rendezés ma is hatályos, jogrendünk élő része, a mai Magyarország európai helyét és szerepét meghatározó dokumentum. Párizs érvényben van, Trianon nincs.

Mi indokolja *Az elfelejtett béke* című tanulmánykötetünk átdolgozott, új kutatási eredményeket tartalmazó, Szakály Sándor értő bevezetőjével ellátott és Pákozdi Csaba nemzetközi kisebbségvédelmi tanulmányával záruló kiadását? Magyarország mind a két világhégből a vesztes oldalon került ki, így önkéntelenül adódik a magyar békeszerződések összehasonlítása, a hasonlóságok és különbségek egybevetése. A legyőzött Magyarországgal egyik esetben sem tárgyalták meg a békefeltételeket, a győztes nagyhatalmak „rólunk, de nélkülünk” döntöttek. A magyar közbeszédben ezért vált uralkodóvá az a gondolat, hogy mivel 1947-ben nem történt más, mint egyszerűen megismétlődött az első világháborút követő területi rendezés, különösen a magyar–román határ megvonása esetén, a párizsi békeszerződés egyfajta „második Trianon”. A győztes nagyhatalmak e szemlélet szerint megismételték döntésüket, és – a pozsonyi hídfő kivételével – a két háború közötti határokat állították vissza. E felfogás elfedi azokat a különbségeket, amelyek miatt a magyar szellemi és közéletben máig indulatos viták kavarnak a második világháborút lezáró béke problémái: Magyarország függetlensége és szuverenitása helyreállításának, valamint a szovjet csapatok visszavonásának elmaradása, a megszállás következtében az 1956-os magyar forradalom leverése, a hamarosan a szomszédoktól hermetikusan elzáró vasfüggönnyé változó magyar határok megvonása, a „második Trianon” hitregéje, a magyar kisebbségek védelmének és önkormányzatának hiánya, Beneš rendeletei.

A versailles-washingtoni békerendés és az öt „volt ellenséges” állammal, Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal aláírt párizsi békeszerződések közötti különbségek szembeötlők: a második világháború lezárását – közelebbről a német feltétel nélküli kapitulációt – nem követte átfogó rendezésre törekvő békekonferencia; a győztes nagyhatalmak a legfőbb ellenséggel, Németországgal nem kötöttek büntető jellegű, diktált békeszerződést, vagyis olyan, versailles-i típusú német békét, amely az első világháborút követően mintaként szolgált az 1919–1920-ban aláírt Párizs környéki békékhez. Mások voltak a győztesek, de a legyőzöttek oldalán is új szereplők jelentek meg. És legfőképpen: a második világháborúban győztes Szovjetunió nem vett részt a trianoni békeszerződés megalkotásában.

A szövetséges nagyhatalmak háború alatti terveikben elutasították a versailles-i típusú békerendezés megismétlését, Magyarország esetében a politikai határokat közelíteni

kívánták a nemzeti-nyelvi határvonalhoz. A vesztes Magyarország a szövetségesekhez sorolt Csehszlovákiával és Jugoszláviával szemben nem remélhetett változást, sőt északi és déli szomszédaink a trianonin is túlmenő követelésekkel léptek fel hazánkkal szemben. Meglehetősen ritkán találkozunk viszont annak említésével, hogy a győztes nagyhatalmak Magyarország javára a vele hasonló politikai helyzetben lévő Romániával szemben határmódosítást fontolgattak. Litvinov szovjet külügyi népbiztoshelyettes Sztálinnak írt feljegyzésében leszögezte: „az Egyesült Nemzeteknek Erdély ügyében semmiféle kötelezettségük nincsen, mivel a trianoni szerződés és az összes formális kötelezettség érvényét veszítette annak következtében, hogy Magyarország is, Románia is (az Egyesült Nemzetek ellen harcoló – F. M.) ellenséges államok.” A háború kezdeti szakaszában, 1940–1941-ben a szovjet diplomácia támogatta az Erdélyre vonatkozó magyar területi követeléseket, a Külügyminiszterek Tanácsa 1945. szeptember 20-i béketárgyalásain az amerikai és a brit (sőt a francia) külügyminiszter vetette fel a határ kiigazítását, mert nem tekintették a trianoni magyar–román határt „ideálisnak”, „igazságosnak”, „méltányosnak” vagy „észszerűnek”. A párizsi magyar békeszerződésben nincs utalás Trianonra, még a határleírásnál sem. A magyar békeszerződés ezért utal a „trianoni” határok helyett az 1938. január 1-jén fennálló határra (kivéve a pozsonyi hídfő), a román békeszerződés a román–magyar esetében az 1938. január 1-jén, a román–szovjet és a román–bolgár esetében pedig az 1941. január 1-jén fennálló határra.

A csehszlovák kormány 1946. április 10-i memorandumában követelte, hogy Magyarország a trianoni határokat „jogosnak, véglegesnek és megváltozhatatlannak” ismerje el, mondjon le a „Szent István-i gondolatról” és az ebből következő területi követelésekről, a címerben a kettős kereszt és a „Szlovákiára emlékeztető” hármashalom használatáról, a revizionizmus jelképét, Szent István koronáját pedig helyezze el az ENSZ múzeumában, illetve érvényesítse a trianoni békeszerződés katonai és gazdasági rendelkezéseit. A szomszéd államok minden erőfeszítése ellenére sem került a párizsi békeszerződés szövegébe Trianonra utalás, még a határleírásnál sem, ugyanis a brit, az amerikai és a szovjet (sőt, Románia esetében a francia) diplomácia egységesen a világháború fő okozójának tartott versailles-i békerendszer, így Trianon elvetéséből indult ki. A párizsi békeszerződésekben intézkedtek a versailles-i békerendszer szerves részét alkotó Nemzetek Szövetsége és Állandó Nemzetközi Bíróság felszámolásáról. Csehszlovákia két vonatkozásban is revideálta a trianoni békeszerződést: a hozzá tartozó, többek között csehszlovákiai magyarokra is vonatkozó, 1919. szeptember 10-i saint-germaini kisebbségvédelmi szerződést elvetette, a trianoni határt a pozsonyi hídfőnél pedig Magyarország hátrányára változtatta meg. Csehszlovákia így lett az egyetlen sikeres revíziós hatalom Európában, amelynek a trianoni határvonalat sikerült megváltoztatnia. A kortársak felismerték ennek elvi jelentőségét: Carlile Aylmer Macartney, a Foreign Office Research Department magyar referense a pozsonyi hídfőre nézve megállapította, hogy amennyiben a „trianoni határ nem szent és sérthetetlen, hanem ott, ahol hasznos és kívánatos, megváltoztatható, akkor több olyan terv létezik, amelyekben sokkal jobban indokolt Magyarország javára változtatni”. Csehszlovákia 1946 novemberében, télvíz idején a magyar lakosság egy részének Csehországba deportálásával elsőként rúgta fel a még alá sem írt párizsi magyar békeszerződést, annak 5. cikkelyét és az 1946. február 27-i

magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményt. A pozsonyi hídfő elcsatolásával megszegte a trianoni békeszerződést, továbbá a csehszlovákiai magyarság jogfosztásával a kisebbségvédelmi szerződést, az Atlanti Charta I., II. és VI. pontját, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányának rendelkezéseit.

A nagyhatalmak által a második világháború lezárásának szánt rendszer minden igazságtalansága ellenére szilárdnak mutatkozott, noha más, újabb kérdéseket hozott felszínre. A magyar állami függetlenség hosszú évtizedekre fikcióvá változott, a magyar kisebbségek elnemzetlenítése és az „anyaországtól” való elszigetelése előrehaladt. A fennmaradt problémák nagy része a szovjet, az amerikai és a brit döntések következménye. A győztes nagyhatalmak külügyminisztériumainak háború utáni terveit készítő szakértők mindezt világosan látták. Mint ahogy Kertész István, béke-előkészítésünk vezetője is előre látta, hogy a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia Magyarország helyét úgy jelölték ki Európában, hogy a Kárpát-medence békéjének egyetlen kérdésére sem adtak érdemi választ. A valódi békét Magyarország és szomszéd államainak feladata megteremteni, felszámolva a sztálini örökséget, vagyis az egymásnak feszülést és a Bibó-féle „kisállami nyomorúságot”, mindezt a nemzetek közötti együttműködés Európájában.

Fülöp Mihály

I. Európai béke – pax sovietica?

Az európai békerendezés kezdetei és a magyar béke (1941–1947)¹

A második világháború lezárását – közelebbről a német feltétel nélküli kapitulációt – nem követte átfogó rendezésre törekvő békekonferencia.² A győztes nagyhatalmak a legfőbb ellenséggel, Németországgal nem kötöttek versailles-i típusú békeszerződést, amely mintaként szolgálhatott volna az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn³ béke szövegére. A Külügyminiszterek Tanácsa 1945–1946-ban úgy dolgozta ki ezeket a „másodrendű”⁴ szerződéseket, hogy az európai békerendezés egészét meghatározó német (és osztrák) kérdés megvitatását 1947 tavaszára halasztották. A háború „főbűnösét”,⁵ Németországot a szövetséges nagyhatalmak soha sem ültették a „vádlottak” padjára, a 21 győztes párizsi konferenciája meg sem tárgyalta a német békeszerződést. Az európai béke központi kérdésének rendezése közel fél évszázadig húzódott: az osztrák államszerződés megkötésére egy évtizedet (1955), a végleges német rendezésre (s nem békeszerződésre) pedig 1990-ig, a(z első) hidegháború végéig kellett várni.

A békerendezés logikus sorrendjének – először a német béke megkötése, utána a „csatolósoké” – felborulása vezetett ahhoz, hogy a szövetségesek olyan büntető jellegű területi és jóvátételi rendelkezéseket dolgoztak ki a „másodrendűnek” tekintett békeszerződések esetében, amelyeket *precedensnek* szántak a német békefeltételek elfogadtatásánál. A nagy leegyszerűsítések, elhallgatások és öngazolások – a hidegháború – kora elfedte és elfeledtette, hogy 1943 ősze és 1947 tavasza között a három Németországot legyőző nagyhatalom, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia együttesen kísérelte meg az átfogó európai politikai és területi rend létrehozását, előbb a londoni Európai

¹ Tanulmánykötetünk szerzői – a legújabb szovjet, brit, amerikai, francia, magyar, román, csehszlovák, jugoszláv levéltári kutatásaik alapján – szerteágazó kérdéskörre keresik a választ. Ezek közül a lényegesebbek: a magyar békeszerződés hogyan illeszkedett a második világháború után kialakított európai rendbe; mi volt a szerepe a sztálini Szovjetunióknak a békeszerződés rendelkezéseinek kidolgozásában; milyen szellemi háttérrel szervezték meg a magyar állam (és más legyőzött államok) béke-előkészítését; mire törekedtek a szomszéd államok határ- és kisebbségi kérdésekben; milyen esélye volt a magyar kisebbségek autonómiájának?

² A 21 szövetséges és társult hatalom 1946. július 29-e és október 15-e közötti, Luxemburg-palotában üléselő – hivatalos nevén – párizsi konferenciája (Conférence de Paris) nem az első világháborút lezáró „békekonferenciához” hasonló módon ülésezett, hanem funkciója csupán a békeszerződéseket kidolgozó és azokat véglegesítő Külügyminiszterek Tanácsának alárendelt *tanácsadó* fórum volt.

³ A szövetséges hatalmak szóhasználatában „Axis (Nazi) satellites”, a fegyverszünetek megkötése után „ex-enemy countries”.

⁴ James Francis Byrnes amerikai külügyminiszter tekintette az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn békeszerződést „másodrendűnek” (secondary).

⁵ Lord Hood, a Foreign Office Reconstruction Department tisztviselője 1944. január 6-i feljegyzésében nevezte így a náci Németországot: „Germany is the main criminal”. Public Record Office, Foreign Office 371.40730. Preparation of Armistices terms for Axis Satellites. National Archives, Kew, United Kingdom.

Tanácsadó Bizottság⁶ fegyverszüneti, majd Potsdam után a Külügyminiszterek Tanácsa béketárgyalásain. A szövetséges és társult hatalmak, illetve a legyőzöttek képviselői az olasz, a román, a bolgár, a magyar⁷ és a finn békeszerződést 1947. február 10-én Párizsban, a Quai d'Orsay óratermében (Salle de l'Horloge) írták alá. A győztes nagyhatalmak egymás között tárgyalták meg a békefeltételeket, a legyőzöttek csak azok elfogadásáról dönthettek. A békediktátum-jelleg abból is kitűnt, hogy a békeszerződések akkor léptek életbe, amikor 1947. szeptember 15-én a nagyhatalmak az olasz békeszerződést megerősítő okmányait Párizsban, illetve a román, a bolgár, a magyar⁸ és a finn esetben Moszkvában letétbe helyezték. Ez azt jelentette, hogy a többi győztes vagy a legyőzött akaratnyilvánításától, illetve jóváhagyásától függetlenül a Külügyminiszterek Tanácsa által összeállított békeszerződéseknek érvényt szereztek.

A legyőzött Magyarországgal – a többihez hasonlóan – nem tárgyalták meg a békefeltételeket, „rólunk, de nélkülünk” döntöttek. A magyar közbeszédben a második világháborút lezáró béke annak büntető és diktált jellege miatt máig indulatos vitát kavart. A párizsi békeszerződést a kollektív emlékezet az 1937-es határoknál is kedvezőtlenebb területi rendezés, a szomszéd államokban élő magyarság autonómiájának, a kisebbségek nemzetközi jogvédelmének hiánya, a súlyos jóvátétel miatt egyfajta „második Trianonként” rögzítette. Ezért vetődhet fel újra és újra, hogy miért Magyarország lett a legfőbb vesztese a békerendezésnek? (Ez esetenként – burkoltan – azt is magában hordozta, hogy véglegesnek tekinthetők-e határaink?)

A szövetséges nagyhatalmak 1941 őszétől fokozatosan, több szakaszban alakították ki a háború utáni európai politikai és területi rendet,⁹ amelybe előbb a magyar fegyverszünetet, majd a békét illesztették. Sztálin kezdeményezte (1941) a kontinentális Európa „újraszervezését”. Sztálin, Roosevelt és Churchill¹⁰ a Teherántól Jaltáig terjedő második időszakban (1943–1945) a német kapituláció és a „csatlós” államok fegyverszüneteinek feltételeit határozták meg: a jaltai Felszabadított Európáról szóló nyilatkozatban közös, európai politika megfogalmazására tettek kísérletet. A harmadik szakaszban, a Külügyminiszterek Tanácsa londoni, párizsi és New York-i ülészeit (1945–1946) dolgozták ki az olasz, a román, a bolgár, a magyar és a finn békeszerződést, hozták létre a jelenlegi európai békerend alapjait.

A magyar békeszerződés végleges szövegéhez, határaink megvonásához fűződő nagyhatalmi viták és döntések az *európai békerendezés első szakaszaihoz* fűződnek. A békeszerződés életbelépésével Magyarország függetlensége és katonai, politikai és gazdasági szuverenitása nemzetközi jogi értelemben, névlegesen helyreállt, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszűnt. A megszálló szovjet csapatokat 1947. december

⁶ A londoni bizottság történetét megjelenés előtt álló monográfiám tárgyalja.

⁷ Lásd a Függelék 1. sz. fényképét: Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírja 1947. február 10-én, Párizsban a magyar békeszerződést.

⁸ Lásd a Függelék 2. sz. cikkét: „A Szerződés azonnal életbe fog lépni, amint a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság és az Egyesült Államok a megerősítő okiratokat letették.”

⁹ Lásd a Függelék 1. sz. térképét: Az európai területi rendezés 1945–1990.

¹⁰ Lásd a Függelék 2. sz. fényképét: Sztálin, Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill a teheráni konferencián.

15-ig ki kellett vonni Magyarország területéről, „mindazonáltal a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a Szovjet hadseregnek az ausztriai Szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.”¹¹ Volt-e esély arra, hogy a szovjet csapatokat a magyar békeszerződés életbelépésével egyidőben vonják vissza Magyarországról, és ezzel valóban helyreállítsák az ország függetlenségét és szuverenitását? Miért húzódtott el évekig az európai békerendezés negyedik szakasza, az osztrák államszerződés megkötése?

A Németországot és Európát kettészakító hidegháború Olaszországot az angol–amerikai, Romániát, Bulgáriát és Magyarországot a szovjet szövetségi rendszerbe tagolta. A kelet–nyugat szembenállás, az új, a győzteseket és a legyőzötteket egyaránt magába foglaló szövetségi rendszerek felépítésének logikája hamarosan kitörölte a nagyhatalmi diktátummal létrehozott, büntető jellegű, „másodrendű” békeszerződések megkötésének még az emlékét is. A központi, az úgynevezett *német kérdés* évtizedes hiszterizálódása – Németország és Európa hidegháborús kettéosztása – évtizedeken át félretolta a mellékveszteseket illető párizsi békemű kibeszélését. A francia–nyugatnémet „megbékélésre” épülő nyugat-európai tömb létrejötte pedig elfedte és elfeledtette az európai politikai és területi rend létrejöttének eredetét. Csak a hidegháború leáldozása tette lehetővé – 1990 után –, hogy tabuktól és az addigi értelmezési sablonoktól megszabadulva eredeti összefüggéseibe tudjuk helyezni az európai békerendezést. A hidegháború befejezése hogyan és milyen mértékben értelmezte újra a győztes nagyhatalmak és a legfőbb legyőzött európai helyét és szerepét, változtatta meg felfogásunkat a magyar béke-előkészítésről és békekötésről? A kérdések megválaszolásához tekintsük át az európai békerendezés szakaszait.

Pax sovietica és az olasz precedens¹² (1941–1943)

Sztálin még a moszkvai csata végkifejlete előtt kész európai rendezési tervvel állt elő. Új szövetségesével, Nagy-Britanniával mihamarabb kölcsönös segítségnyújtási és a békerendezésről szóló szerződést kívánt kötni, azt kiegészítve egy titkos jegyzőkönyvvel a határok „újraszervezéséről”.¹³ A szovjet miniszterelnök

¹¹ Lásd a Függelékben a magyar békeszerződés 22. cikkét.

¹² Bruno ARCIDIACONO (1984): *Le „précédent italien” et les origines de la guerre froide. Les Alliés et l’occupation de l’Italie 1943–1944.* Bruxelles, Bruylant.

¹³ Antony EDEN (1965): *Memoirs. The Reckoning.* London, Casell. 209–210; Oleg A. RZSESEVSZKIJ (1994): *Vizit A. Idena v Moszkve v dekabre 1941 g. Peregovori sz I. V. Sztalinim i V. M. Molotovim. Novaja i novejszaja isztorija*, No. 2. 108–114; J. LAUFER – G. P. KINYIN szerk. (1996): *SzSzSzR i germanszkij voprosz, 1941–1949: dokumenti iz arkhiva vnesnej polityiki Rosszijszkoi Fegyveracii (v 2-kh tomah)*. Tom. I. Moszkva, Mezsdunarodnye otnoszenyija. 14–18. Az 1941. december 16-i Sztálin Edén tárgyalás orosz jegyzőkönyve uo.: 124–134. Szovjet részről ezen Sztálin, Molotov, Majszkij, angol részről Antony Eden és Stafford Cripps vett részt. A 19 pontos szovjet titkos jegyzőkönyv-javaslatot a szovjet–angol tárgyalások végére 9 pontra redukálták, majd meg se tárgyalták. Uo. 136–141. Derek WATSON (2003): *Molotov et la Conférence de Moscou, Octobre 1943. Communisme*, No. 74–75, 72–99.

a Molotov–Ribbentrop-paktum¹⁴ Hitler-ellenes változata, egyfajta „Molotov–Eden-paktum”¹⁵ megkötésére készült. Sztálin Moszkvában Eden angol külügyminiszterrel 1941. december 16-án ismertette az Európát angol–szovjet katonai szövetségre, illetve érdekszférákra osztó titkos jegyzőkönyv vázlatát:

- (1) Lengyelország megkapná Kelet-Poroszországot és a danzigi korridort, a területek *német lakosságának Németországba evakuálásával*. A szovjet–lengyel határ a Nyeman folyónál húzódna, Tilsit szovjet–Litvániához tartozna, ettől délre többé-kevésbé a Curzon-vonal állna helyre.
- (2) Csehszlovákiát régi határai között állítják helyre, beleértve a Szudéta-vidéket, amelyet stratégiai fontossága miatt semmiképp sem lehet Németországnak átadni. „A csehszlovák területet Délen ki kell terjeszteni Magyarország rovására. Magyarországra kellő büntetést kell mérni (ponyestyi nadlezsasee vozmezdie) az ebben a háborúban tanúsított magatartásáért.”¹⁶
- (3) Jugoszláviát a régi határai között kell helyreállítani és némileg kiterjeszteni Olaszország rovására (Trieszt, Fiume, adriai szigetek stb.).¹⁷
- (4) Albánia függetlensége helyreállítható más hatalmak garanciájával.
- (5) Törökország semlegessége fejében megkaphatja a Dodekanézosz-szigeteket, Bulgária töröklakta területeit Burgasztól délre, s némi területet Szíriától, valamint az égei-tengeri szigeteket Szmirna közelében. Bulgáriáról a burgaszi kerületet választanak le, amivel Bulgáriát megbüntetnék háborús magatartásáért. Bulgária némi területvesztést szenvedjen Jugoszlávia vonatkozásában is. Bulgáriának elegendő egy tengeri kikötő: Várna.
- (6) Görögország régi határai állítandók helyre, ugyanúgy, mint a többi németek megszállta ország esetében.¹⁸
- (7) Nagy-Britannia biztonsága érdekében angol tengerészeti támaszponttá kell alakítani Boulogne és Dunkerque kikötőit. Angol–belga–holland katonai szövetség kötendő, angol légi, tengeri és szárazföldi támaszpontok létesítésével Hollandia, Belgium, valamint Norvégia vagy Dánia területén, egyben biztosítva a Balti-tengerre kijutást más országoknak.
- (8) Németország meggyengítésére Poroszországról a Rajna-vidék ipari övezeteinek (állam vagy protektorátus formában) leválasztása. Ausztria független államként állítandó helyre, és meglehet Bajorország is. Sztálin később hozzáfűzte, hogy Lengyelország határait az Oderáig kell kiterjeszteni, Poroszország megmaradt területéből berlini államot kell létrehozni.

¹⁴ Lásd a Függelék 2. sz. térképét: Molotov–Ribbentrop-paktum 1939. augusztus 23.

¹⁵ Sztálin javaslatában eljárási mintának a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvét tekintette. Ezen a néven híresült el a szovjet és a náci külügyminiszter által aláírt szovjet–német 1939. augusztus 23-i megnevezési egyezmény, amelynek csatolt titkos jegyzőkönyvében a Köztes-Európát szovjet és német érdekszférákra osztották.

¹⁶ Uo. 125. Az utalás feltehetően az első bécsi döntés területére vonatkozott (kiemelés tőlem – F. M.). Kötetünkben Baráth Magdolna tárgyalja részletesen a Magyarországgal szembeni szovjet politikát.

¹⁷ Lásd a Függelék 3. sz. térképét: Olaszország határai 1940–1947.

¹⁸ Lásd a Függelék 7. sz. térképét: Görögország határai 1940–1947.

(9) A Szovjetunió német támadás előtt érvényben lévő, 1941-es határai helyreállítandók. Ebbe beleértendő az 1940. évi szovjet–finn békében meghúzott határ, a balti köztársaságok, Besszarábia, Észak-Bukovina határainak visszaállítását. A Szovjetunió és Lengyelország között általában és egészében a Curzon-vonal áll helyre, Tilsit Litvániához tartozik. Finnország háborús magatartása miatt az 1940-ben Finnországnak nyújtott szovjet *ajándékot*, Petsamot visszaveszik.¹⁹ A Szovjetunió katonai szövetséget kíván kötni Romániával, ami feljogosítaná a Szovjetuniót arra, hogy román területen szárazföldi, légi és tengeri támaszpontokat létesítsen. „Románia területét nyugaton²⁰ némileg ki kell terjeszteni Magyarország rovására, ahol jelenleg másfél millió román él. Ez további büntetést (nakazanie) jelentene Magyarország számára háborús szerepéért.”²¹ Északon ugyanilyen természetű szovjet–finn katonai szövetség kötendő, amely biztosítaná a Szovjetunió jogát arra, hogy Finnországban szárazföldi, légi és tengeri támaszpontokkal rendelkezzen. Sztálin a titkos jegyzőkönyv irányelveihez még két javaslatot fűzött hozzá:

- A Szovjetunió Németországtól természetben követel (például szerszámgépek²²) *jóvátételt* Nagy-Britanniának, Szovjetuniónak, Lengyelországnak és a többi, tőle szenvedő államnak, mivel Eden kifejezetten ellenezte a pénzügyi jóvátétel behajtását.
- A szovjet kormány a demokratikus államok *katonai szövetségének* létrehozását javasolja, amelyet tanács, vagy más központi szerv irányítana, rendelkezne a nemzetközi katonai erővel a béke és rend fenntartására az újjáépítendő Európában. A Szovjetunió éppen emiatt nem ellenezte Európában államszövetségek alapítását.²³

Sztálin a háború alatt először és utoljára exponálta ennyire átfogóan és világosan a *pax sovietica*²⁴ elveit. A szovjet békecélokat magában foglaló titkos jegyzőkönyvek teljes orosz nyelvű változatai a szovjet–német viszonyt bemutató dokumentumgyűjteményben, 1996-ban láttak napvilágot. Az orosz nyelvű szakirodalomban ennek ellenére máig sem ismerik el, hogy Sztálin kezdettől Európa érdekszférákra osztására törekedett. Eden 1965-ben megjelent emlékirataiban²⁵ a szovjet diktátor titkos jegyzőkönyv megtárgyalására vonatkozó közléseit összefüggéseiből kiragadva jelentéktelen közjátéknak tűntette fel, miközben a titkos jegyzőkönyv óhatatlanul a szövetségesek egymás közötti tárgyalásainak, az európai békerendezésnek az alapjává vált. Az angol külügyminiszter

¹⁹ Lásd a Függelék 10. sz. térképét: Finnország határai 1940–1947.

²⁰ Lásd a Függelék 4. sz. térképét: Románia határai 1940–1947.

²¹ Uo. 127. Az utalás feltehetően Észak-Erdély területére vonatkozott (kiemelés tőlem – F. M.).

²² Olaszországtól is.

²³ Eden támogatta a lengyel–csehszlovák konföderációt, a balkáni államok szövetségének létrehozását a közép- és délkelet-európai államok gazdasági és politikai függetlenségének megőrzése érdekében.

²⁴ FÜLÖP Mihály (2009a): Az Európai Tanácsadó Bizottság II. A finn kivétel. Különbéke vagy fegyverszünet? *Múltunk*, 54. évf. 2. sz. 8–14.

²⁵ Antony EDEN (1965): *Memoirs. The Reckoning*. London, Cassell. 209–210.

*szovjetet megbékítő politikáját*²⁶ mentegetve azt hangsúlyozta, hogy visszautasította a titkos jegyzőkönyv elfogadását, amerikai és brit domíniumi beleegyezés nélkül még a szovjet nyugati határokat sem volt hajlandó elismerni, jóllehet azt Sztálin a szovjet–angol katonai szövetség megkötése előfeltételének tekintette.

Churchill 1941. december 21-én megtáviratozta külügyminiszterének, hogy nem tudja és nem akarja Sztálin javaslatát az amerikai elnökkel elfogadtatni. Az angol miniszterelnök ellenezte a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében létrejött 1941-es szovjet nyugati határok elismerését, mert az ellentmondott volna az alig pár hónapja elfogadott Atlanti Charta elveinek és az Egyesült Nemzetek nyilatkozatának.²⁷ Az Atlanti Charta területi és politikai elveit szovjet részről kezdetektől fenntartással fogadták.²⁸ A győzelem előfeltételének Churchill és Roosevelt ugyanakkor a *szövetséges egység* fenntartását tekintette. Az Egyesült Nemzetek ezért az ellenséggel külön fegyverszünet vagy különbéké²⁹ kötését tiltó nyilatkozatot bocsátott ki.³⁰

Az amerikai elnök – Pearl Harbor ellenére – mindenekelőtt Németország és „csatlósai” legyőzését tartotta szem előtt. Rooseveltet elvetette a versailles-i békerendszert és hevesen ellenezte az ahhoz vezető titkos szerződések megkötését, mert azokat a második világháborús katasztrófa fő okozójának tartotta. Az amerikai elnök az ellenség legyőzése előtt nem kívánt a békerendezésről vitát nyitni, mert az szétfeszíthette a „furcsa szövetséget.”³¹ Rooseveltet az Atlanti Charta elveinek félretételében a balti államok szovjet bekebelezésének

²⁶ Eden, (akárcsak Churchill) a sztálini Szovjetunióval szembeni második világháború alatti „appeasement” politikáját a hidegháború idején írt visszaemlékezéseiben próbálta mentegetni, illetve feledtetni. Az 1941. december 16-i moszkvai tárgyalás orosz jegyzőkönyve szerint az angol külügyminiszter jogosnak tartotta, hogy Kelet-Poroszországot Lengyelországhoz csatolják. Eden vetette fel, hogy újabb német agresszió megelőzésére Németország angol–szovjet – és amennyiben ebben részt vennének – amerikai katonai ellenőrzésére lesz szükség. Az angol külügyminiszter Németország felosztását sem ellenezte, de ezt inkább a separatista mozgalmak, Ausztria, esetleg Bajorország és a Rajna-vidék függetlenségének támogatásával kívánta elérni.

²⁷ Denis DELETANT (2016): *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*. London, Palgrave MacMillan. 92.

²⁸ Churchill és Roosevelt 1941. augusztus 14-én kinyilvánították: „Először, országaikat sem területileg, sem más módon nem kívánják gyarapítani. Másodsor, nem kívánnak olyan területi változásokat, amelyek nincsenek összhangban az érintett népek szabadon kinyilvánított óhajával. Harmadszor, tiszteletben tartják minden népnek azt a jogát, hogy megválassza, milyen kormányzati formában kíván élni; továbbá azt kívánják, hogy helyreállítsanak mindazon népek szuverén jogai és önkormányzata, amelyeket erőszakkal fosztottak meg ezektől.” Ivan Majszkij londoni szovjet nagykövet 1941. szeptember 24-én a következő nyilatkozattal csatlakozott kormánya nevében a Chartához: „The Soviet Union defends the right of every nation to the independence and territorial integrity of its country and its right to establish such a social order and to choose such a form of government as it deems opportune and necessary for the better promotion of its economic and cultural prosperity.” *Department of State Bulletin*, September 27, 1941. (1942). Washington, DC, Government Printing Office.; Ivan MAISKI (2017): *Journal 1932–1945*. Paris, Les Belles Lettres. 560–561.

²⁹ Volkogonov és Szudoplatov – Berijára hivatkozva –, valamint Zsukov szerint Sztálin 1941. október 7-én akart a moszkvai bolgár követen keresztül a németekhez fordulni békekötés ügyében. P. SUDOPLATOV (1994): *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness*. New York, Little Brown. 145–146.

³⁰ US DEPARTMENT OF STATE (1942): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1942. General; the British Commonwealth; the Far East*. Washington, DC, Government Printing Office. 25–26.

³¹ John Deane tábornok, a moszkvai amerikai katonai misszió vezetője nevezte így visszaemlékezésében a szovjet–amerikai–angol szövetséget. John R. DEANE (1947): *The Strange Alliance*. London, J. Murray.

jóváhagyását látta. Churchill ugyan hajlott arra, hogy a szovjet nyugati határokat az angol–szovjet szövetségi szerződésben ismerjék el, de a szovjet külügyminiszter washingtoni és londoni útján ehhez nem tudta megszerezni az amerikai támogatást. Molotov és Eden Londonban a szerződést 1942. május 26-án a területi klauzulák nélkül, de a különbékét tiltó cikkellyel írták alá.³² Sztálin átmenetileg feladta a titkos jegyzőkönyvben foglalt békecélok szerződésbe foglalt elismerésének erőltetését. A megfelelő alkalomra várt, hogy szövetségeseit *fait accompli* (kész helyzet) elé állítva vethesse fel újra a határok és az érdekszférák kérdését. Ez a pillanat Churchill és Eden 1944. október 9-e és 18-a közötti moszkvai látogatásán érkezett el.³³

Sztálin területi és jóvátételi rendelkezésekkel kívánta büntetni az ellene harcoló államokat,³⁴ sőt még a Szovjetunióval hadiállapotban nem lévő Bulgáriát³⁵ is. Paradox módon az angol beleszólást a szovjetellenes háborúban részt vevő államok fegyverszüneti és békefeltételeibe az tette lehetővé, hogy Nagy-Britannia a szovjet kormány nyomására üzent hadat 1941. december 7-én Finnországnak, Romániának és Magyarországnak.³⁶ Sztálin arra törekedett, hogy Lengyelországból és Csehszlovákiából németellenes *cordon sanitaire-t* hozzon létre, ám ehhez szükségesnek látta, hogy az 1941-es szovjet–lengyel határt – a Curzonvonalat módosítva – visszaállítsa, Lengyelország területét Németország rovására megnövelje, erről a területről a németeket „evakuálja”, s a balti államokat újra bekebelezze. Közvetve az előbbiből következett, hogy Ausztriát és a „csatlósokat” Németországról leválassza, és befolyása alá vonja, Magyarországot „háborús magatartásáért”³⁷ megbüntesse, Csehszlovákia és Románia területét a magyar területek rovására kiterjessze, a háború előtti magyar–jugoszláv határt helyreállítsa. Sztálin Finnországot és Romániát már ekkor katonai ellenőrzése alá és a szövetségi rendszerébe kívánta vonni, míg Magyarország és Bulgária szovjet érdekszférába tartozását csak 1944 őszén döntötték el a hadiesemények, amit Churchill és Sztálin „százalékos megállapodása” szentesített.

Majszkij³⁸ londoni búcsúlátogatása alkalmával fejtette ki Edennek, hogy a kontinenst két érdekszférára lehetne osztani: a szovjetre keleten, angol–amerikaira nyugaton. Az egyik lehetőség – állította a nagykövet –, hogy a szovjeteket kizárnák Nyugat-Európából

³² Uo. 93. LAUFER–KINYIN 1996, 14–18. MAĪSKI 2017, 694–702.

³³ LAUFER–KINYIN 1996, 560–568.

³⁴ Németországot, Olaszországot, Finnországot, Romániát, Magyarországot.

³⁵ Bulgária eszerint Burgasztól délre átengedte volna – a háborúban ekkor semleges – Törökországnak a törökök (pomákok) lakta területeket, és Niš környékén területet enged át Jugoszláviának. LAUFER–KINYIN 1996, 125.

³⁶ DELETANT 2016, 90–93. Hitler viszont 1941. december 12–13-án Románia, Magyarország és Bulgária hadüzenetét kényszerítette ki az Egyesült Államokkal, illetve Bulgária hadüzenetét Nagy-Britanniával szemben.

³⁷ Ebbe a sztálini büntető szándékba illik Molotov 1943. június 7-i levele: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.” JUHÁSZ Gyula (1978): *Magyar–brit tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth. 158–159. Ez a tétel nagy hangsúlyt kapott Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatásán. 1943. december 30-át, a feltétel nélküli megadás szovjet feladását követően többé nem említik a szövetségesekkel folytatott magyar fegyverszüneti tárgyalásokon. LAUFER–KINYIN 1996, 329–330.

³⁸ Lásd a Függelék 4. sz. fényképét: Churchill és Majszkij londoni szovjet nagykövet.

és a Földközi-tengerről, amit hasonló módon viszonznának az angolszászoknak Kelet-Európában. A szovjet kormány nem ezt a megoldást részesítette előnyben. Moszkva Európát *egy és oszthatatlan* területnek tekintve azt kívánta, hogy a szövetségesek mindegyike fogadja el a „másik érdekeltségét a kontinens mindegyik részén.”³⁹

Az első legyőzött állammal, Olaszországgal kötendő fegyverszünet kidolgozása és ellenőrzése lett a „főpróbája” az angol–amerikai–szovjet együttműködésnek. Az angol–amerikai csapatok 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. Mussolini július 25-i bukását hamarosan követte Badoglio kormányának fegyverszünetkérése. Eisenhower, a szövetséges haderő vezénylő tábornoka tüstént különbékét⁴⁰ ajánlott fel az olasz átállás elérésére. A brit Foreign Office már 1943. július 1-jén olyan fegyverszüneti irányelveket kívánt elfogadtatni, hogy függetlenül attól, melyik szövetséges hadsereg győzi le és szállja meg az ellenséges állam területét, fegyverszünetét a három szövetséges nagyhatalom együttesen határozza meg és háromoldalú, angol–amerikai–szovjet ellenőrzést vezetnek be.⁴¹ Az angol diplomácia azt tervezte, hogy az Egyesült Nemzetek Európai Bizottsága intézményesítésével megvalósítja az angol–amerikai–szovjet „direktóriumot”. A Foreign Office ezt tartotta a „lehető legjobb megoldásnak” Európa keleti (szovjet) és „nyugati” (angol–amerikai) szférára osztásának megakadályozására.

Az olasz „főpróbán” a *háromoldalú* együttműködés elbukott. Az angol Foreign Office az amerikai State Department diplomáival együtt szövegezte meg az olasz fegyverszüneti feltételeket. Csakhogy az 1943. szeptemberi kettős,⁴² az amerikai „rövid” – katonai megadási – és angol „hosszú” – politikai, gazdasági, megszállási, jóvátételi feltételeket magában foglaló – *fegyverszünet feltételeinek meghatározásából, mi több, az aláírásából kimaradt a Szovjetunió*, holott az Egyesült Nemzetek nyilatkozata és az 1942. májusi angol–szovjet szövetségi szerződés is kizárta az ellenséggel különbéke megkötésének lehetőségét. A szövetségesek háború alatti egységét a külön fegyverszünetek és a különbékék veszélyeztették a legjobban. Márpedig Sztálin azt látta, hogy miközben angol–amerikai részről rendre visszautasítják a számára létfontosságúnak ítélt nyugati határok elismerését, a szovjet „biztonsági övezet” magában foglaló béketerveit, angol és amerikai részről *külön fegyverszünetet* kötnek Olaszországgal, ahol a Szovjetuniónak semmiféle beleszólást nem biztosítanak. Az Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt működő kétoldalú, angol–amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett a háború végéig elhúzódó olasz hadműveletek idején a szovjet katonatisztek csak megfigyelői szerepet tölthettek be. *Az angol–amerikai kizárólagosság* az olasz fegyverszünetek feltételeinek meghatározásában és az olaszországi szövetséges ellenőrzésben szovjet szempontból *precedenst* teremtett. Molotov szovjet külügyi népbiztos 1944 őszén lépten-nyomon

³⁹ FÜLÖP Mihály (2005): Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A genezis és az olaszországi precedens. *Múltunk*, 50. évf. 2. sz. 26–27. National Archives (Kew, United Kingdom) Public Record Office, Foreign Office iratai között: PRO FO N 4977/66/38 (36956). MAISKI 2017, 560–583.

⁴⁰ Ezzel szemben az olasz fegyveres erők feltétel nélküli megadása az 1 (A) cikkbe került a 44 cikkből álló politikai, gazdasági és pénzügyi feltételeket tartalmazó 1943. szeptember 29-i máltai angol megadási okmányba. Online: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/italy03.asp>.

⁴¹ A kérdést tanulmánykötetünkben Cseh Gergő Bendegúz exponálja.

⁴² The Avalon project. A 12 cikkből álló 1943. szeptember 3-i rövid, amerikai katonai megadási olasz fegyverszünet. Online: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/italy01.asp>.

hivatkozott az angolok és az amerikaiak által megvalósított olaszországi gyakorlatra *a szovjet kizárólagosság* igazolására a román, a finn, a bolgár és a magyar fegyverszünet feltételeinek és ellenőrzésének tárgyalásánál.

Fegyverszünetek, kapitulációk⁴³ (1943–1945)

A három szövetséges nagyhatalom a moszkvai külügyminiszteri értekezlet (1943. október 18. – november 1.) és Sztálin, Truman, Churchill/Attlee potsdami⁴⁴ konferenciája (1945. július 17. – augusztus 2.) közötti időszakban a fegyverszüneti egyezmények és kapitulációs okmányok kidolgozásával vetették meg az európai politikai és területi rend alapjait. A szovjet–angol tárgyalásokból rajzolódott ki a békerendezés *büntető* jellege. A Roosevelt és Churchill casablancai értekezletén meghirdetett *feltétel nélküli megadás*⁴⁵ elve azt jelentette, hogy a háborúból kiválni készülő ellenséges államok nem számíthattak tárgyalásos békére, a győztesek teljesen szabad kezet kaptak velük szemben. Sztálin ezért ragaszkodott 1943 nyarán a magyar kormánnyal szemben az elv elfogadtatásához a szövetségesek fegyverszünet-kötési *előfeltételeként*. Veress László a „kapitulációs csoport” (Kállay, Keresztes-Fischer, Szegedy-Maszák és Szombathelyi Ferenc) nevében kénytelen-kelletlen 1943. szeptember 9-án aláírta azt a kitélt, hogy a „magyar kormány a megfelelő pillanatban nyilvánosan bejelenti a feltétel nélküli megadás elfogadását.”⁴⁶

A Berlin–Róma-tengely összeomlását követően a szövetséges nagyhatalmak külügyminisztériumaiban előbb Olaszország, majd – szovjet⁴⁷ kezdeményezésre – Finnország, Románia, Bulgária és Magyarország⁴⁸ esetében felülvizsgálták a feltétel nélküli megadás alkalmazását.⁴⁹ A casablancai elv (unconditional surrender) olyan értelemben érvényesült, hogy a győztes nagyhatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Szovjetunió *egymás között* tárgyalták meg a fegyverszüneti (és később a béke-) feltételeket. A legyőzött államoknak a szövetséges nagyhatalmak *diktátumát* vita nélkül kellett elfogadnia.

⁴³ A témakörben több írást jelentettem meg, amik közül kiemelném FÜLÖP Mihály: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945) I–III. Múltunkban* megjelent tanulmányaim: I. FÜLÖP 2005; II. FÜLÖP Mihály (2006): *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A németországi megszállási övezetek. Múltunk*, 51. évf. 1. sz. 4–40; III. FÜLÖP 2009a; FÜLÖP Mihály (2009b): *A román kiugrás és a fegyverszünet. Századok Füzetek*, 144. évf. 2. sz. 63–98; FÜLÖP Mihály (2011): *A bolgár kiugrás. Napút*, 23. évf. 9. sz. 104–125; FÜLÖP Mihály (2017): *Kilépni nehéz. Kiugrások, kapitulációk 1943–1944. Rubicon*, 27. évf. 5. sz. 10–13.

⁴⁴ Lásd a Függelék 6. sz. fényképét: Sztálin, Harry Truman és Winston Churchill a potsdami konferencián.

⁴⁵ Unconditional surrender.

⁴⁶ JUHÁSZ 1978, 236.

⁴⁷ Az 1943. december 30-i szovjet emlékirat szövege: LAUFER–KINYIN 1996, 329–330.

⁴⁸ US DEPARTMENT OF STATE (1944): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1944: General*. Volume I. Washington, DC, Government Printing Office. 580–613. Application of the principle of unconditional surrender to Bulgaria, Hungary, and Romania.

⁴⁹ Ennek az sem mond ellent, hogy a Teheránban elhatározott szövetséges elterelő stratégia értelmében a normandiai partraszállás sikeres megvalósítása érdekében igyekeztek minél több német erőt lekötni az olasz hadszíntéren és a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Balkán-félszigeten, ezért biztatták Magyarországot, Romániát és Bulgáriát kiugrásra, azonnali, feltétel nélküli fegyverletételre, még országaik német megszállásának árán is. US DEPARTMENT OF STATE (1943): *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1943: The conferences at Tehran and Cairo, 1943*. Washington, DC, Government Printing Office.

Amikor viszont az átállás pillanata elkövetkezett, a legyőzött ellenségek mindegyikének, Romániának, Finnországnak, Bulgáriának és Magyarországnak *megadási feltételeket* szabtak. A szövetséges nagyhatalmak béke-előkészítő bizottságai és külügyminisztériumainak tervező részlegei⁵⁰ 1944 januárjától a német megadás feltételeit⁵¹ is kidolgozták.

A moszkvai értekezleten Cordell Hull amerikai, Anthony Eden⁵² angol és a házigazda, Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter – angol kezdeményezésre – vitatta meg a „három nagy szövetséges politikájának összehangolását Európa egészére nézve.”⁵³ Eden Moszkvában szembesült Európa háromoldalú, paritásos irányításának kudarcával: a finn, a román és a magyar béketapogatódzások⁵⁴ a szovjet kormány hatáskörébe kerültek. Az angol kelet- és délkelet-európai konföderációs terveket a szovjetek elvetették. E. Beneš, a londoni csehszlovák kormány elnöke – az addigi angol ellenkezés dacára – 1943 decemberében Moszkvába utazhatott, s e látogatást a szovjet–csehszlovák barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződés aláírása zárta.⁵⁵

Az Európai Tanácsadó Bizottság és a német–osztrák kérdés

A moszkvai külügyminiszteri értekezleten létrehozott londoni székhelyű Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – EAC)⁵⁶ feladata a német, a „balkáni” (a román, a bolgár és a magyar) megadási okmányok, a fegyverszünet-ellenőrzési rendszerek, a megszállási övezetekre osztás kidolgozása lett. A *jó* kérdésben, Németország közös megszállása ügyében ugyanis a Három Nagy *rákényszerült* arra, hogy az alapvető kérdésekben *előre* megegyezzen. Hadseregeik óhatatlanul német területen találkoztak. Ha nem határolják el *előre*, *meddig* nyomulnak *előre*, versenyfutásuk óhatatlanul fegyveres összecsapássá alakult volna. A szövetségesek normandiai partraszállásáig⁵⁷ terjedő

⁵⁰ Nagy-Britanniában az úgynevezett Attlee-bizottság, a Foreign Office Economic and Reconstruction Department, az Egyesült Államokban a State Department 1942 eleje óta működő, különböző elnevezéseket magára öltő, háború utáni tervezéssel foglalkozó bizottságai, és az Office for European Affairs, a Szovjetunióban 1943 őszétől a külügyi népbiztosság, Narodnyij Komisszariat Inosztranyih Del SzSzsZR (NKID) melletti Litvinov béke-előkészítő, Majszkij jóvátételi, 1944 nyarán alakított fegyverszüneti (Vorosilov) bizottságai.

⁵¹ *FRUS 1944*. 484–579. Consideration of the application of “unconditional surrender” terms to Germany; unofficial peace feelers from Germany.

⁵² Lásd a Függelék 3. sz. fényképét: Eden, Molotov és Vorosilov Teheránban.

⁵³ Antony Eden brit külügyminiszter napirendi javaslata a moszkvai külügyminiszteri értekezletre 1943. szeptember 18-án: „3. Közös felelősség Európáért versus külön felelősségi övezetek. [...] 5. Nagy és kis szövetségesek megegyezése a háború utáni kérdésekről. 6. Elvi egyezség Németországról és más ellenséges országokról. A/ Fegyverszüneti időszakban, például valamilyen bizottság felügyelete alatt stb. B/ Békerendezésnél, például határok, katonai megszállás, leszerelés, jóvátétel, német kormány decentralizációja stb. [...] 11. Lengyelország, Görögország, a dunai és balkáni államok jövője, beleértve a konföderációk kérdését.” *FRUS 1943*. 536.

⁵⁴ JUHÁSZ 1978, 29-41.

⁵⁵ Tanulmánykötetünkben Szarka László, Popély Árpád és Zseliczky Béla tárgyalja Csehszlovákia Magyarországgal szembeni politikáját.

⁵⁶ *FRUS 1944*. Participation by the United States in the work of the European Advisory Commission 1–483.

⁵⁷ 1944. június 6.

időszakban lehetőség nyílt arra, hogy a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kialakítsa háromoldalú Németország-politikáját, összehangolja a háború utánra szóló terveit. Az Európai Tanácsadó Bizottság (a továbbiakban ETB)⁵⁸ megszállási övezetekre vonatkozó egyezségei Berlin négyhatalmi, fél évszázadig tartó megszállásához, Németország és Európa kettéhasításához vezettek. Az Európai Tanácsadó Bizottság tárgyalásaival viszont sikerült elkerülni a háború végén Németország minél nagyobb részének, fővárosának, Európa szívének megszerzéséért folytatott katonai versenyfutást, az újabb háborús összecsapás bekövetkeztét, a béke azonnali összeomlását. A londoni tárgyalási fórum elhatárolta a németországi szövetséges megszállási övezeteket, megfogalmazta a német megadási okmányt, a berlini Szövetséges Ellenőrző Testület és a bécsi Szövetséges Ellenőrző Bizottság alapokmányát, hat kiegészítő egyezményt, az ausztriai szövetséges ellenőrzés és megszállási övezetekre osztás szerződéseit.

William Strang angol külügyminiszter-helyettes 1944. január 15-én terjesztette a Bizottság tagjai elé a Németország feltétel nélküli megadására, háromhatalmi megszállására, a fegyverszünet végrehajtására vonatkozó javaslatát. A német fegyverszünet tervezete a Foreign Office 1943. július 1-jei rendezőelveiből, az olasz fegyverszünet végrehajtásának tapasztalatából és Cordell Hull Moszkvában 1943 októberében előterjesztett javaslatából indult ki. Tizenhat cikkelyben írta elő a feltétel nélküli megadást, a fegyveres erők (ha szükséges, a német lakosság) 1937-es határok mögé történő visszavonását, lefegyverzését és feloszlását, a náci szervezetek feloszlását, a bűnösök megbüntetését, a jóvátételt, a visszaszolgáltatást és a kártérítés fizetését, a hadi- és politikai foglyok, internáltak és külföldiek szabadon bocsátását, a „nagy, ellenséges és csődbe jutott ország” teljes politikai ellenőrzését. Ausztriát megkülönböztetett elbánásban kívánta részesíteni, vagyis a feltételek jelentős részét nem lehetett a „szabad és független”⁵⁹ országra alkalmazni.⁶⁰

Strang katonai megszállási tervezetében a teljes és különálló zónákra osztott megszállás mellett foglalt állást. A háromhatalmi megszállást Ausztria leválasztása, Kelet-Poroszország, Danzig és esetleg más térségek Lengyelországnak juttatása, a kis szomszédok bevonulási szándékának megakadályozása, határváltoztatások, tömeges lakosságkitelepítések végrehajtása indokolta. A terv szerint Németországot előbb két, majd három megszállási zónára osztják. Az 1943. november 23-i „Attlee-terv” (The Military Occupation of Germany) Gladwyn Jebb⁶¹ szeptember 9-e és 24-e között előterjesztett javaslatain alapult, és kisebb módosítások után, 1944. január 8-án kormányálláspontként került az ETB angol képviselője elé.⁶² A „lényegében egyenlő nagyságú” angol, amerikai és szovjet megszállási övezetek határaitól „az ellenségeskedések befejezése előtt egyeznek meg, következésképpen nem függenek azoktól az állásoktól, amelyeket

⁵⁸ A negyedik tag, Franciaország 1944. novemberi felvétele érdemileg már nem változtatott döntésin.

⁵⁹ Az 1943. október 30-i nyilatkozatot a független és demokratikus Ausztria helyreállításáról lásd *FRUS* 1943. General. 761.

⁶⁰ *FRUS* 1944. I. 112–114.

⁶¹ Gladwyn JEBB (1972): *The Memoirs of Lord Gladwyn*. London, Weidenfeld and Nicolson. 132.

⁶² Tony SHARP (1975): *The Wartime Alliance and the Zonal Division of Germany*. Oxford, Clarendon. 36–39, 52–53.

a három fő szövetséges a harcok megszűnésének pillanatában érnek el”.⁶³ A Foreign Office tervezői 1943 nyarán két végletől tartottak: a Szovjetunió egyedül diktálhatja a német megadási feltételeket, illetve megáll határainál, és különbékét köt Hitlerrel. A terv ezért a Szovjetunióknak juttatta Németország nagyobbik felét és fővárosát, Nagy-Britanniának a Ruhr-vidéket magában foglaló, számára biztonsági okok miatt létfontosságú északnyugati övezetet az összes kikötővel, az Egyesült Államoknak a Saar-vidéket, a kisebb, délnyugati zónát, amihez a paritás jegyében hozzákanyarították Ausztriát.

Sztálin azonnal felismerte az angol tervezet (világ)történelmi jelentőségét, mivelhogy az Attlee-bizottság Európa keleti – a későbbi NSzK–NDK határig terjedő – felét a szovjet befolyási övezetbe utalja, jóval azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg elérné a főellenség területét. Berlin ostromáért a Vörös Hadseregnek kellett meghoznia az áldozatot, de ezzel Sztálin magának követelhetette a győzelem oroszánrészt, a német jövő meghatározásában a főváros és az ország nagyobbik részének ellenőrzésével előnyös helyzetbe került, szabad kezet kapott a német–lengyel határ megvonásában, Európa keleti felében minden vitás kérdést a maga javára dönthetett el. Guszev londoni szovjet nagykövet 1944. február 15-én küldte el kormánya válaszát az angol javaslatra. *A zónahatárok leírása, Berlin jövőbeli státusa szó szerint egyezett az angol tervvel.*⁶⁴

A német kapitulációs okmány 1944. június 9-én⁶⁵ történt elfogadása után a szövetségesek között kibontakozó vita az *ausztriai megszállási övezetekről közvetlenül érintette Magyarországnak nemzetközi státuszát*. Szovjet részről 1944. július 1-jén terjesztették az Európai Tanácsadó Bizottság elé azt a tervezetet, ami Ausztria 1937. december 31-i határai közötti helyreállításáról és háromhatalmi, *közös* megszállásáról szóló elvi megegyezést tartalmazta. A Foreign Office ezzel szemben Ausztria megszállását három egyenlő méretű övezetben képzelte el. Rooseveltt egyenesen megtiltotta a londoni Európai Tanácsadó Bizottságban „titokban egy új világot építő” diplomatáinak, hogy belemenjenek Ausztria és a Balkán megszállásába, majd nagy nehezen elfogadta, hogy „jelképes” erőt azért küldjenek oda. Guszev értetlensége láttán John Winant,⁶⁶ az amerikai EAC képviselő elmagyarázta, hogy az Egyesült Államok *nem* vesz részt Ausztria megszállásában, de azért egy „kis” csapatot küldeni fog. Rooseveltt és Churchill levélváltása az Európai Tanácsadó Bizottság németországi és ausztriai megszállási övezetek felosztásáról az amerikai elnök teljes érdektelenségét mutatta az európai, különösen a francia, az olasz és a balkáni ügyek iránt.⁶⁷ Mindazonáltal Rooseveltt nem hagyta jóvá az angol miniszterelnök 1944. májusi javaslatát a hadműveleti területek

⁶³ JEBB 1972, 141. Kiemelés tőlem – F. M.

⁶⁴ FRUS (1944). I. 177. 192. Lásd a Függelékben a 12. számú, Franklin D. Rooseveltt elnök 1943-as javaslatát, az 1944. februári szovjet javaslatot, és a kettő különbségét mutató térképet.

⁶⁵ A londoni lengyel, csehszlovák, jugoszláv, holland, belga, luxemburgi, norvég, valamint a partraszállás után francia ideiglenes kormánnyá alakuló Comité Français de Libération National részére 1944. július 25-én küldték meg a feltétel nélküli megadás okmányát. Az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. július 25-i ülése. National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, NARA, EAC.

⁶⁶ Winant 1944. július 1-jei és 17-i távirata. FRUS (1944). I. 237–239, 450.

⁶⁷ Például Rooseveltt 1944. február 21-i távirata: „Az Egyesült Államok a legnagyobb örömmel fogja visszavonni összes fegyveres erőit Európából, amilyen hamar ez lehetséges.” FRUS (1944). 184. FÜLÖP 2006, 29–30.

elhatárolására, miszerint Görögországban az angol, Romániában a szovjet kormány vezető szerepét ismerjék el,⁶⁸ mert ez a háromoldalú szövetséges együttműködés helyett érdekszféra-felosztáshoz vezetett.

Sztálin a háború kezdettől a szovjet béke-előkészítés központi kérdésének tekintette Németország jóvátétellel büntetését. Majszkij bizottsága Versailles-típusú háborús felelősségi cikkellyel igazolta a németek által okozott károk megtérítését. Ennek részeként a német fegyveres erők tagjainak összességét hadifogolynak nyilvánították. Majszkij 1943. november 10-én, illetve 1944. március 3-án azt javasolta, hogy „ki kell hozni Németországból, amit az »éhezési küszöb« felett lehet”, és „biztosítani kell, hogy népe számára a munka a kényszermunkával legyen egyenlő”⁶⁹ Majszkij Jaltában Németországgal szembeni jóvátételi követelésként 20 milliárd dollárt terjesztett elő a gazdaság békebeli teljesítményének két-háromszorosan eltúlzott adatai alapján, teljesen figyelmen kívül hagyva a háborús pusztításokat, a milliósámra menekülőket és kiűzötteket. *Sztálin a Németországot büntető összeghez mérte a csatlósoktól követelt jóvátétel mértékét: a finn előzetes fegyverszüneti tárgyalásoknál 600 millió dollárt, a magyar esetben eredetileg 400 millió dollárt, a román fegyverszüneti egyezményben 300 millió dollárt terjesztett elő.* Churchill (és Roosevelt) Teheránban és Jaltában egyaránt ellenezte a jóvátétel fizetését. Sztálin Jaltát követően határozta el, hogy a Vörös Hadsereg előre nyomulásával egy időben a felszabadított-megszállt területekről hadizsákmányként szállíttat el minden ipari berendezést és értéket, ezzel „természetben” behajtva azt a jóvátételt, amit angol–amerikai szövetségesek megtagadott tőle.

1944 őszétől a Vörös Hadsereg katonai előre nyomulása Európa keleti felében gyökeresen megváltoztatta az erőviszonyokat. A Köztes-Európára vonatkozó angol és amerikai külügyi tervezés teljesen értelmét veszítette, mivel katonai jelenlét híján, úgysem tudtak elképzeléseiknek érvényt szerezni. Attól a pillanattól kezdve, hogy a szövetségesek partra szálltak Normandiában – miközben a Vörös Hadsereg alakulatai elérték a román, a finn és a magyar határt –, szoros kölcsönhatás figyelhető meg a hadműveletek és az Európai Tanácsadó Bizottság tárgyalásai, illetve az egyezmények formálódása között. Ez konkrét példákkal igazolható. Szovjet részről – több mint féléves halogatást követően – a német megszállási övezetekről szóló egyezményt 1944. szeptember 12-én sietve aláírták. Sztálin jó előre biztosítani kívánta magának az akkori Németország felére kiterjedő zónáját, mielőtt a Vörös Hadsereg azt ténylegesen elfoglalhatta volna. Mindez fordítva többszörösen igazolódott: a végső megegyezést az Európai Tanácsadó Bizottságban késleltette az amerikai–angol, valamint a szovjet hadsereg versenyfutása 1944 őszén a Balkánért, a háború utolsó szakaszában pedig Berlinért, Ausztria minél nagyobb részének megszerzéséért, Triesztért, Csehszlovákia területének ellenőrzéséért.

⁶⁸ FÜLÖP 2011, 115.

⁶⁹ Majszkij jóvátételi előterjesztéseit lásd: LAUFER–KINYIN 1996, 554–558, 576–594, 601–604; Vojtech MASTNY (1996): *Soviet Plans for Postwar Europe*. Firenze, 1996. június 14. (Előadás a The Failure of Peace in Europe 1943–1948 konferencián.) Szmirnov és Vlagyimir Szemjonov, a szovjet külügyminisztérium német főosztályáról ugyanakkor felhívta Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes figyelmét: „a többi megszálló hatalom együttműködése lényeges ahhoz, hogy a Szovjetunió biztosítsa az ország erőforrásainak kiaknázását.” Uo. 7.

A szövetségesek között vita támadt csapataiknak az előre meghatározott övezethatárookra való visszavonását illetően, a Bécs és Berlin nyugati zónáiba való bevonulás kérdésében, az amerikai és az angol zónákból a francia övezetek kihatása miatt.

A „szovjet” fegyverszünetek

A Vörös Hadsereg előretörése bizonyossá tette, hogy Németország „csatlósai” egyedül a Szovjetunióknak adhatják meg magukat. Bekövetkezett az, amit az angol diplomaták előre láttak, és aminek elkerülésére mindent megtettek. A Szovjetunió az ellene harcoló „csatlósok” fegyverszüneti tárgyalásait a londoni Európai Tanácsadó Bizottság fórumáról Moszkvába „telepítette át”.

A három állam- és kormányfő Teheránban⁷⁰ az utolsó napon⁷¹ tárgyalta meg a finn fegyverszünet feltételeit. Sztálin kivételesen fontosnak tartotta Finnország „kiütését” a háborúból. Különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy Finnországot semlegesítse, Németországról leválassza. Sztálin teheráni békefeltételei az 1940-es finn békeszerződés helyreállítására, a jóvátételre, a Németországgal való szakításra, a németek Finnországból való kiűzésére, a finn hadsereg újjászervezésére vonatkoztak. Churchill és Roosevelt a finn függetlenség fenntartását kérte a szovjet diktátortól. Az angol miniszterelnök elismerte a Szovjetunió vezető szerepét a Balti-tenger térségében, különösen a tengeren és a levegőben. Sztálin tartós különbéke megkötésére és Finnország megbüntetésére törekedett. A magát megadó ellenségtől megkövetelte katonai, területi és jóvátételi feltételei vita nélküli elfogadását.

Paasikivi volt finn elnök és moszkvai követ 1944. február 12-én tárgyalásokat kezdett Kollontaj asszonnyal,⁷² majd 21-én vette kézhez Stockholmban a fegyverszüneti feltételeket. A szovjet kormány a feltételeket nyilvánosságra hozta. Veress László február közepén közölte a S.O.E.⁷³ kapcsolatával, hogy „Budapesten rendkívül gondosan figyelik Finnország ügyét és Kállay minden tizenöt percben hírt kér Finnországról”.⁷⁴ A budapesti „kapitulációs csoport” a finn példán bátorodott fel, amikor elhatározta az oroszokkal való közvetlen kapcsolatba lépést, a megadási ajánlata realizálására – angol közvetítéssel – elintézné „néhány, még mindig a keleti fronton álló és visszavonulni képtelen magyar hadosztály fegyverletételét az oroszok előtt”.⁷⁵ Köztes-Európában a bukaresti, a budapesti és a szófiai kormány és az ellenzéki csoportok Paasikivi tárgyalásain keresztül próbálták felmérni, hogy mire számíthatnak a győztes Szovjetunió részéről.

⁷⁰ Lásd a Függelék 2. sz. fényképét: Sztálin, Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill a teheráni konferencián.

⁷¹ *FRUS* (1943). The Conferences at Cairo and Tehran 1943. 590–592.

⁷² Alekszandra Mihajlovna Kollontaj (1872–1952), orosz bolsevik forradalmár, népjóléti népbiztos, 1930–1945 között a Szovjetunió stockholmi nagykövete.

⁷³ Special Operations Executive – Churchill által a német megszállás alatt lévő Európa „felforgatására” 1940-ben létrehozott szervezet.

⁷⁴ JUHÁSZ 1978, 305.

⁷⁵ Uo. 310.

A finn kormány Magyarország német megszállása után, 1944. március 26-án küldte Moszkvába Paasikivit és Carl Enckellit, ahol Molotov szovjet külügyi népbiztos a németekkel való szakításra, a szigorú fegyverszüneti feltételek (1940-es határok, 600 millió dollár jóvátétel) elfogadására akarta rábírní a finn küldöttest. Ha ebbe belemennek, kilátásba helyezte a szovjet–finn (külön)béke megkötésének lehetőségét. Molotov úgy tekintette, hogy Finnország pusztai létezése, függetlensége a Szovjetunió nagylelkű ajándéka. A finn kormány 1944. április 2-án, a kétszáz tagú parlament 12-én vitatta meg a fegyverszüneti feltételeket és Paasikivi javaslata ellenére azokat nyíltan és egységesen elutasította. Helsinkit egyszerre riasztotta Magyarország német megszállásának példája, illetve a szovjet területi és jóvátételi követelések nagysága.

Mannerheim 1944. augusztus 25-én Kollontaj asszonyon keresztül kért békét a Szovjetuniótól. A szeptember 19-én Moszkvában aláírt fegyverszünet – a román, a bolgár és a magyar kapitulációs okmánnyal összehasonlítva – Finnország kivételes helyzetét rögzíti. A jóvátételt 300 millió dollárra mérsékelte; a finn kormányt nem kötelezte Németország elleni hadüzenetre, további háborús részvételre; Finnországot a szovjet csapatok nem szállták meg, vagyis „az orosz medve soha nem jött be”; a finn hadifoglyok hazatérhettek; a fegyverszünet feltételeit beemelték a finn békeszerződésbe.

A Balkán-félsziget és Közép-Európa feletti befolyás megszerzéséért folyó szovjet–angol küzdelemben döntő szerepe volt a román fordulatnak. A kormány és ellenzéke a háborúból kivezető utat az olasz fegyverszünetek megkötésével egy időben kezdte keresni. A béketapogatódzásokat Stockholmon⁷⁶ és Ankarán⁷⁷ keresztül Mihai (Icã) Antonescu miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter,⁷⁸ – az akkor 21 esztendőes ifjú uralkodó, Mihály,⁷⁹ Románia királya támogatásával – a történelmi pártok vezetői, Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt,⁸⁰ és Ion I. C. Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt⁸¹ elnöke kezdeményezték. Mindkét csoport az angol–amerikai csapatoknak kívánta megadni magát balkáni partraszállásuk alkalmával. Ezzel szemben 1944. április elején a Vörös Hadsereg lépte át az 1941-es szovjet–román határt. Besszarábia és Észak-Bukovina román szempontból végleg elveszett. A szovjet kormány 1944. április 12-i fegyverszüneti feltételeleiben a bécsi döntést igazságtalannak nyilvánította, egyetértett azzal, hogy „Erdély egészét, vagy nagyobb részét a békerendezés megerősítésétől függően visszaszolgáltatassák Romániának, és e cél elérésére a szovjet

⁷⁶ Fred Nanu román követ.

⁷⁷ Alexandru Crețianu követ.

⁷⁸ FÜLÖP Mihály (1994): A királyi Románia és Erdély, 1944–47. Interjú I. Mihály román királlyal, 1993. december 9. *História*, 14. évf. 2. sz. 24–29. Ion Antonescu marsall hallgatólagosan tudomásul vette ezt. Mihály király szerint az utolsó pillanatig, 1944. augusztus 23-a délutánig az volt a kiugrás fő kérdése, hogy Antonescuval, vagy önélnöke hajtják azt végre. Antonescu hosszas vita után sem volt hajlandó fegyverszünetet kérni, ezért Mihály király az „eltávolításáról” (letartóztatásáról) döntött.

⁷⁹ A 2017. december 5-én elhunyt Mihály király (1921–2017) a fordulat kezdetének 1943. január 24-ét jelölte meg, a sztálingrádi csata idején tartott testőrbálon állapodott meg a történelmi pártok vezetőivel a kiugrásban.

⁸⁰ Partidul Național Țărănesc.

⁸¹ Partidul Național Liberal.

haderő a román haderővel közös hadműveleteket kezdjen a magyarok és németek ellen”.⁸²

Mihály király⁸³ az 1944. augusztus 23-i fordulatot Antonescu marsall letartóztatásával az áprilisi feltételek alapján hajtotta végre. A román hadsereg és az állami apparátus egy emberként állt a király mögé. A román átállás legfőbb mozgatórugója Észak-Erdély „visszaszerzése” volt. A román fordulat teljes meglepetésként érte a román társadalmat, a szövetségeseket és természetesen Hitlert is. Az következett be, amire senki sem számított. Az ifjú uralkodó egyedül, az ellenzék nélkül szállt szembe Ion Antonescuvál. Hitler azonnal elrendelte, hogy „tapossák el a puccsot”. A királyi palotát a német légiő bombázta, a kormány a román nemzeti bank alagsorába, a király és családja vidékre menekült. A román kommunisták arra készültek, hogy a Vörös Hadsereget bevárva, maguk veszik át a hatalmat, valahogy úgy, ahogy két hét múlva ez Szófiában bekövetkezett. Ezzel egy időben a szovjet vezérkar tábornokai (Antonov, Styemenko) is le akartak sújtani a monarchiára, de Sztálin türelemre intette őket: „Idegen király, nem a mi dolgunk. A vele szembeni türelem kedvező hatásúnak tetszik a szövetségeseinkkel való kapcsolatainkban is.”⁸⁴

Molotov 1944. augusztus 25-én értesítette a londoni Európai Tanácsadó Bizottság angol és amerikai képviselőjét arról, hogy a szovjet kormány a fegyverszünetben Magyarország és Románia között az 1937-es (trianoni) határokat kívánja helyreállítani. London akadékoskodásai miatt a fegyverszüneti tárgyalások Moszkvában szeptember 12-ig húzódtak. A román fegyverszünetben – Churchill beavatkozása nyomán – megerősítették az áprilisi formulát (Erdély egészét, vagy nagyobb részét),⁸⁵ ami sikeres magyar kiugrás esetén elvileg nyitva hagyta a határkérdést. A fegyverszünet aláírásáig 166 ezer román katona esett szovjet hadifogságba. Sztálin viszont véglegesnek⁸⁶ tekintette Magyarország és Románia között a „rég határt”,⁸⁷ a kiugrásra készülő Horthyval elfogadtatta a trianoni magyar–román határ helyreállítását az előzetes fegyverszüneti feltétel 1944.

⁸² A feltételeket Fred Nanu stockholmi román követnek, illetve Kairóban Štirbey hercegnek adták át. A IV. cikk vonatkozott Erdélyre. Közli FÜLÖP Mihály (2009): A román kiugrás és a fegyverszünet. In PÁL Lajos szerk.: *Századok füzetek 2.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 79–80.

⁸³ Lásd a Függelék 11. sz. fényképét: I. Mihály román király és Petru Groza.

⁸⁴ Sz. M. STYEMENKO (1975): *A vezérkar a háború éveiben.* Budapest, Zrínyi–Kossuth. 168.

⁸⁵ Article 19. The Allied Governments regard the decision of the Vienna award regarding Transylvania as null and void and are agreed that Transylvania the greater part thereof) should be returned to Romania, subject to confirmation at the peace settlement, and the Soviet Government agrees that Soviet forces shall take part for this purpose in joint military operations with Romania against Germany and Hungary. *FRUS* (1944). Europe. 232.

⁸⁶ BARÁTH Magdolna (2012): Szovjet elképzelések a második világháború utáni Magyarországról. In MAJOROS István szerk.: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék. 37–50. Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/NLSGHG/2013-01-14_barath_magdolna_szovjet-elkepzelesek-a-masodik-vilaghaboru-utani-magyarorszagrol.pdf.

⁸⁷ KOROM Mihály (1981): *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának és a fegyverszünet (1944–1945).* Budapest, Akadémiai. 330; VIDA István (1995): Orosz levéltári források az 1944. őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról. In FEITL István szerk.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945.* Budapest, Politikatörténelmi Alapítvány. Elérhető: http://www.polhist.hu/old/index.php?option=com_content&view=article&id=613&Itemid=139.

október 11-i moszkvai aláírásával.⁸⁸ Churchill és Eden a „százalékos megállapodással” (Romániában 90%-os⁸⁹ szovjet befolyás) szabad kezet adtak a szovjeteknek a román függetlenséget védelmező alkotmányos monarchiával és a történelmi pártokkal szemben. Litvinov⁹⁰ külügyi népbiztos helyettes 1944. júniusban Sztálinnak és Molotovnak javasolta: Magyarországot és Romániát úgy hajtsák a szovjet politika jármába, hogy Észak-Erdélyt a Vörös Hadsereg „átmenetileg ragadja meg”, az ne kerüljön se magyar, se román uralom alá. A megszállt-felszabadított területek katonai közigazgatása bizonyult annak az emeltyűnek, amivel Sztálin a román politikai rendszert a kifordította a sarkaiból. Visinszkij⁹¹ Bukarestbe küldte az olasz precedens romániai alkalmazására. Észak-Erdélyt 1944. november 12-én szovjet katonai közigazgatás alá helyezték.⁹² Sztálin a terület státuszának kérdését használta fel arra, hogy elősegítse a kommunista hatalomátvételt, a román társadalom Erdély „visszaszerzésének dicsőségét” ne Mihály királynak, a történelmi pártoknak tulajdonítsa, hanem a román baloldálnak. Visinszkij külügyi népbiztos helyettes a Szovjetunió mint megszálló és fegyverszünetet ellenőrző hatalom nevében 1944 novembere és 1945 márciusa között erőszakkal kényszerítette ki a Sănătescu-, majd a Rădescu-kormány leváltását, a szovjet- (és magyar-) barát Petru Groza kormányfővé kinevezését. Visinszkij *Sztálin „ajándékát,”*⁹³ *Észak-Erdélyt* 1945. március 13-án adta át Kolozsvárott az általa hatalomra jutott baloldali román kormánynak. Románia sikeres kiugrása ellenére betagozódott a szovjet befolyási övezetbe, osztozott Köztes-Európa többi államának sorsában. Azt kapta jutalomként, amit a többi büntetésként.

A román fordulat következtében a Vörös Hadsereg 1944 augusztusára és szeptemberére kijutott a bolgár⁹⁴ és a magyar⁹⁵ határhoz. Bulgária a második világháború utolsó szakaszáig megvalósította azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarországra nézve kívánatosnak tartott: *a fegyveres semlegességet*. Bulgária volt az egyetlen német „csatlós” állam, amely egyedül az angol–amerikai szövetségesekkel állt hadban, a Szovjetunió ellen nem harcolt. 1943 őszén, az olasz kapitulációt követően az addig jugoszláv (Macedónia) és görög (Trákia) területeket megszálló bolgár hadsereg elfoglalta Szalonikit.⁹⁶

⁸⁸ „Magyarország köteles kiüríteni minden csehszlovák, jugoszláv és román területet, amelyeket az 1937. december 31-i állapot óta szerzett és birtokában tart, köteles visszavonni az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket.” Az előzetes feltételt Faragho Gábor vezérezredes írta alá. JUHÁSZ Gyula (1975): *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth. 392.

⁸⁹ Oleg A. RZSEZSEVSZKIJ (2003): Operacija „Tolsztoj”. *Novaja i novejszaja isztorija*, No. 10. 104–122.

⁹⁰ Lásd a Függelék 5. sz. fényképét: Litvinov szovjet külügyminiszterhelyettes és felesége.

⁹¹ Lásd a Függelék 10. sz. fényképét: Andrej J. Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes.

⁹² FÜLÖP Mihály (2009): Egy sikeres kiugrás anatómiája. A szövetségesek és a román átállás. *História*, 31. évf. 8. sz. 17–18.

⁹³ Sarret bukaresti francia ügyvivő 1945. március 14-i jelentését idézi Anna FÜLÖP (2006): *Les relations roumano-hongroises vues du Quai d’Orsay (septembre 1944–décembre 1947)*. Cluj–Kolozsvár, CDER. 58; FÜLÖP Mihály (2008): Sztálin adománya. A Tismăneanu-jelentésről. *Magyar Kisebbség*, 13. évf. 1–2. sz. 93–105.

⁹⁴ FÜLÖP Mihály (2011): A bolgár kiugrás. *Napút*, 23. évf. 11. sz. 110.

⁹⁵ FÜLÖP Mihály (2010): Churchill, Sztálin és Horthy. In MIKLÓS Péter szerk.: *Újragondolt negyedszázad: Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere. 291–307.

⁹⁶ Lásd a Függelék 6. sz. térképét: Bulgária határai 1940–1947.

1944 nyárutóján angol–szovjet versenyfutás kezdődött a Bulgária feletti ellenőrzés megszerzéséért. Churchill szövetségesét, Görögországot⁹⁷ támogatva meg akarta büntetni Bulgáriát. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol–amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. A szövetségesek oldalára átállás súlyos feltételek vállalását jelentette, anélkül, hogy a nyugatbarát bolgár elit pusztá létét angol–amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna.

1944. augusztus 25-én a Bagrianov-kormány fegyverszünetet kért. Mosanov volt nemzetgyűlési elnök Kairóba utazott, hogy az angol–amerikai szövetségesek fegyverszüneti feltételeit átvegye, ámde Bulgária nem akarta átállásával azt kockáztatni, hogy egyszerre keveredjen harcba Németországgal és a Szovjetunióval. Mosanov az angol diplomatáknak azt bizonygatta Kairóban, hogy „a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.⁹⁸ A Szovjetunió 1944. szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának. A Vörös Hadsereg puskalövés nélkül bevonult az országba. A szeptember 9-én hatalomra juttatott szovjetbarát Kimon Georgiev kormánya a Szovjetunióhoz fordult fegyverszünetért. A Görögországban és Jugoszláviában állomásozó „náci csatlós”, „megszálló” bolgár hadsereg egyetlen éjszaka leforgása alatt csodálatos metamorfózison ment keresztül: átváltozott a szövetségesek oldalára álló, a Makedóniát és Trákiát „felszabadító”, „forradalmi” hadsereggé, amely a bolgár megadás fogadására partraszálló angol hadsereg tisztjeit letartóztatta és Szófiába internálta. Az incidens a háború során először hozta közel a szövetségesek közötti, szovjet–angol katonai konfliktus lehetőségét. Az angol kormány ezért kezdeményezte diplomáciai úton előbb Bulgáriára, majd a Balkán-félsziget egészére a hadművelési övezetek szétválasztását, nehogy hadseregeik „frontális összeütközésbe kerüljenek”.⁹⁹

Churchillnek nem volt más választása, mint Moszkvába utazni, Sztálint rávenni, parancsolja meg a „nagy szláv testvér” oltalma alá menekülő bolgár kormánynak, hogy a fegyverszünet megkötésének előfeltételeként vonuljon ki az Égei-tenger melléki területekről. A két „öreg imperialista”¹⁰⁰ természetesen érdekszférákban, befolyási-biztonsági övezetekben gondolkodott. Churchill október 9-e és 18-a közötti moszkvai tárgyalásain a „százalékos megállapodás” keretei között alkudozott Sztálinnal a bolgár fegyverszüneti feltételekről. Sztálin biztosította arról Churchillt, hogy Bulgáriát meg kell büntetni, de 90%-os szovjet befolyás mellett kardoskodott. Az angol miniszterelnök előbb 75%, majd Eden 80% befolyást engedve a Szovjetunióval Bulgária esetében, elérte azt, hogy Tolbuhin marsall parancsolta vissza a bolgár hadsereget Nagy-Britannia szövetségesé, Görögország (Trákia) területéről. Az 1944. október 28-án aláírt moszkvai bolgár

⁹⁷ Lásd a Függelék 7. sz. térképét: Görögország határai 1940–1947.

⁹⁸ National Archives, Kew, United Kingdom. CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria-WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions. CAB 120/158–166 Operation Tolstoy–Bulgarian Armistice, FO 371.47491 Soviet policy in the Balkans, Lord Moyne 1944. augusztus 31-i, szeptember 1-jei, szeptember 2-i kairói táviratai.

⁹⁹ FÜLÖP 2010, 291.

¹⁰⁰ Vojtech Mastny nevezte így Sztálint és Churchillt.

fegyverszünet szovjet protektorátus alá vonta a legyőzött államot. A kapituláció a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi csatatereken vérzett el. A fegyverszünet háborús bűnösségi cikkelye alapján a cári rendszert valósággal lefejezték: a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték. Forradalmi, rögtönítélő bírásokkal kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában. Húszezer embert ért utol a „népítélet”, kétszer annyit, mint Franciaországban. Bulgáriát a fegyverszüneti feltételek elfogadtatásával a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbelépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került.

Eden és Molotov 1944. október 10-én és 11-én tárgyalt Moszkvában a magyarországi szovjet befolyás mértékéről. Churchill előző este 50%-ot ajánlott. Molotov október 10-én 75% mellett érvelt, mivel a Vörös Hadsereg katonái Magyarországon súlyos veszteségeket szenvedtek, ezért aligha értenék meg, ha a harcokban részt sem vevő szövetségesek egyenlő részt kérnének a magyar fegyverszünet ellenőrzésében. A szovjet külügyi népbiztos bejelentette, hogy a Szovjetunióknak nincsenek területi követeléseik Magyarországgal szemben, csak abban érdekelt, a „szomszédos¹⁰¹ ország soha többé ne állhasson az agresszor oldalára.”¹⁰² Október 11-én Molotov váratlanul elfogadta Magyarországra és Bulgáriára a 80%-os befolyásként értelmezett amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság formulát, ami a háború után háromoldalúvá alakította az ellenőrzést. A fordulatot az okozta, hogy Faragho Gábor aláírta a fegyverszünet megkötésének előfeltételét, a „megszállt” területek kiürítését, a trianoni határra való visszavonulást. Ezzel egy időben Tolbuhin marsall kiharcolta a bolgár hadsereget a görög és a jugoszláv területekről. A szovjet külügyminiszter Edennek és Harrimannak Horthy kérését tolmácsolta: hagyjanak időt a magyar kormánynak csapataik Budapestre rendelésére, mert a németek zsidó pogrommal fenyegettek. Molotov már másnap, október 12-én el akarta kezdeni a szövetségesek közötti magyar fegyverszüneti tárgyalásokat a román fegyverszüneti egyezmény szövege alapján. Faragho október 14-i tiltakozása a Maniu-gárdák észak-erdélyi atrocitásai miatt azzal az eredménnyel járt, hogy a szovjet katonai hatóságok kiutasították Kolozsvárról a román katonai és közigazgatási hatóságokat, nyilván abban a reményben, hogy hozzájárulnak a magyar kiugrás sikeréhez.

A magyar kérdés Churchill elutazása előtt, október 17-én későn este újra terítékre került. Az angol miniszterelnök megkérdezte Sztálintól, illene-e elképzeléseibe, ha Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot és Ausztriát egy államsoportba egyesítenék? Sztálin kétségbe vonta az egyesítés lehetőségét, mert a háborút követő három-négy évben Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország bizonyosan a túlfűtött nacionalizmus gőzében fog élni. A kisállamok leghőbb kívánsága saját nemzeti életük berendezése lesz. Az angol miniszterelnök érdeklődésére Sztálin elmondta, hogy Horthyt a németek letartóztatták, majd hirtelen meglepő javaslattal fordult hozzá, miszerint

¹⁰¹ Magyarország ekkor még nem volt a Szovjetunióval szomszédos, hiszen Kárpátalját csak 1945. június végén csatolták Szovjet-Ukrajnához.

¹⁰² RZSESEVSZKIJ 2003.